

PAPER DETAILS

TITLE: Bursa'da Mekânsal Ayrım

AUTHORS: Kemal Temel

PAGES: 1966-1998

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3915249>

Bursa’da Mekânsal Ayrım

Kemal Temel¹

ORCID: 0000-0001-6604-205X

Öz

Bu çalışma 21. yüzyılda Türkiye’nin kentlerinde belirginlik kazanan mekânsal ayrışmanın nasıl derinleştiğini sorgulamaktadır. Sınıfsal farklılaşmalara nesnel görünüm kazandıran bir olgu olarak mekânın ayrışma biçimi, kent araştırmalarında ya nesnel ya da öznel süreçler ele alınarak değerlendirilmiş, ilişkisel bir yaklaşım geliştirilmemiştir. Son dönem kent çalışmaları arasında öne çıkan Fransız sosyolog Pierre Bourdieu’nün ilişkisel sosyolojik tasavvurunu benimseyen neo-Bourdieuyen yaklaşım ise kentsel eşitsizliklerin oluşumunda yapısal süreçlerin kombinasyonu ile sınıfsal pratikler arasında ilişkisel bir yaklaşım geliştirilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Buradan yola çıkarak, neo-Bourdieuyen yaklaşımı benimseyen bu araştırma, Bursa’da 19. yüzyılın son döneminden bugüne mekânsal statünün değişen coğrafi yönünü, farklı dönemlerde kente hâkim olan ilke ve mekanizmaları ele alarak değerlendirmektedir. Bursa kent alanında mekânsal ayrışmanın oluşumunda etkili olan ilkeler arasında, toplumsal sınıflar arasında ayrım üreten iktidar pratiklerinin olduğu; işgücü ve konut piyasaları arasındaki eşbiçimliliğin ise toplumsal sınıfların mekânsal dağılımına aracılık eden mekanizmalar arasında olduğu savunulmaktadır. Çalışmanın sonuçları, toplumsal sınıfların mekânsal pratikleri, planlama politikaları ve konut üretim sektörleri arasındaki etkileşimin kentsel ayrışma deseninin oluşumunda etkili olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ayrım, neo-Bourdieuyen kent yaklaşımı, işgücü piyasaları, orta sınıflar

¹Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu,
E-posta: kemaltemel@uludag.edu.tr

idealkent © Kent Araştırmaları Dergisi (Journal of Urban Studies)

<http://idealkentdergisi.com>

Geliş Tarihi Received Date: 08.05.2024

Kabul Tarihi Accepted Date: 22.11.2024

Spatial Distinction in Bursa

Kemal Temel²

ORCID: 0000-0001-6604-205X

Abstract

This study questions how the spatial segregation that has become evident in Turkey's cities in the 21st century has deepened. The segregation of spatial as a phenomenon that gives objective appearances to class differentiations has been evaluated in urban studies by considering either objective or subjective processes, and a relational approach has not been developed. The neo-Bourdieuian approach, which is prominent among recent urban studies and adopts the relational sociological conception of French sociologist Pierre Bourdieu, argues that a relational approach should be developed between the combination of structural processes and class practices in the formation of urban inequalities. Thus, adopting a neo-Bourdieuian approach, this research evaluates the changing geographical aspect of spatial status in Bursa from the late 19th century to the present day by addressing the principles and mechanisms that dominated the city in different periods. It is argued that among the principles that are effective in forming spatial segregation in the Bursa urban area are the power practices that produce distinction between social classes, while the homology between labour and housing markets are among the mechanisms that mediate the spatial distribution of classes. The study results show that the interaction between the spatial practices of social classes, planning policies and housing production sectors is effective in forming urban segregation pattern.

Keywords: *Distinction, neo-Bourdieuian urban approach, labour markets, middle classes*

²Dr., Bursa Uludag University, Vocational School of Social Sciences, Bursa, Türkiye,
E-mail: kemaltemel@uludag.edu.tr

idealkent © Kent Araştırmaları Dergisi (*Journal of Urban Studies*)

<http://idealkentdergisi.com>

Geliş Tarihi Received Date: 08.05.2024

Kabul Tarihi Accepted Date: 22.11.2024

Giriş

Türkiye’de son çeyrek yüzyılda kentsel alanlarda mekânsal ayrışma giderek derinleşmeye başladı. Sadece metropol şehirlerde değil (Eraydın, 2008; Taşan-Kok, 2016) Anadolu’nun muhtelif kentlerinde de (Ataç, 2013; Sönmez Öğütle, 2024) bölgeler arasındaki toplumsal farklılaşmalar arttı. Bu durum, çoğunlukla endüstriyel üretim rejimindeki dönüşüm (Eraydın, 1995) küreselleşme ve neo-liberalizm (Doğan, 2001; Erman, 2010; Öktem, 2011), sanayisizleşme³ (Akgün, 2014) ve kentsel rantlarda büyük ve çok uluslu sermayenin artan ağırlığı⁴ (Geniş, 2007; Kurtuluş, 2016) gibi ekonomi-politik kent yaklaşımının argümanlarına dayanan ve daha ziyade küresel Kuzey’de kentsel yaşamı marjinalleştiren yapısal dönüşüm teorileri üzerinden değerlendirildi. Öte yandan küresel Kuzey ülkelerinde kentlerin ayrışma biçimi "neo-liberal" yeniden yapılandırma, üretim rejimindeki "post-fordist" dönüşüm gibi sıfatlar kullanıldığında makro ölçekte yeterli düzeyde açıklamalar olsa da, küresel Güney veya Doğu Avrupa ve Asya ülkelerinde şehirler farklı deneyimler üretebilmektedir (Robinson, 2011; Blokland, 2012; Kuyucu, 2022). Nitekim dünyanın muhtelif bölgelerinde öne çıkan araştırmalarda (Marom, 2014; Mosselson, 2020; Poupeau, 2021; Tuğal, 2021; Özman vd., 2023), kentsel eşitsizliğin derinleşmesinin tekil, yapısal süreçlerle gerçekleşmediğini göstermektedir. Aksine küresel ekonomik ilişkilere entegrasyon, planlama pratikleri ve toplumsal sınıfların yerleşim stratejileri gibi yapısal faktörlerin kombinasyonlarıyla toplumsal pratikler arasındaki ilişkiselliğin mekânsal ayrışmanın oluşumunda belirleyici olduğu argümanı öne çıkmaktadır.

Bu çalışma, kentsel ayrışmanın oluşumunda etkili olan nesnel ve öznel süreçleri ele almaktadır. Çalışmanın iki temel amacı bulunmaktadır. İlki Bursa’da 2000’li yıllarda meydana gelen ekonomik ve demografik dönüşümlere ışık tutmaktır. 2000’li yıllar Türkiye’de genel anlamda niteliksel bir dönüşüme işaret etse de Bursa’nın bu dönüşümden aldığı pay,

³Sanayisizleşmeyi merkeze alan araştırmalarda, çoğunlukla İstanbul’da kentsel ayrışmanın oluşumunda kentin endüstriden arınmasının etkili olduğu ileri sürülmektedir. Oysa Sayın’ın (2022) İstanbul’da sanayinin mevcut durumunu ele aldığı çalışması, bölgenin endüstriden arınmasının aksine sanayi üretiminin baskın ekonomik faaliyetler arasında olduğunu göstermektedir.

⁴Türkiye’nin farklı kentlerinde konut üretiminde sermaye gruplarının dağılımını ele alan araştırmalar, gerek 1980 ve 1990’larda (Türel, 1989, s.146) gerekse 2000’lerde (Temel, 2023, s.120; Kovankaya ve Türkün, 2023, s.219) büyük ölçekli veya yabancı sermayenin etkisinin sınırlı olduğunu göstermektedir.

nicel ve nitel bir genişlemeyi beraberinde getirmiştir. İşçileşmenin yapısı değişmiş, orta sınıf hacminde genişleme Türkiye'deki genel ortalamanın üzerinde seyretmiştir. Bu dönüşümler mekânın fiziksel yapısını yeniden örgütlerken, kentin merkez ilçelerini içine alarak genişlemiştir. Bölgesel eşitsizlikler kentin merkez ilçeleri arasında somut bir görünüm kazanmıştır. Çalışmanın ikinci amacı, farklı dönemlerde toplumsal sınıfların mekânsal hareketliliğine rehberlik eden ilke ve mekanizmaları belirlemektir.

Çalışmanın ilk bölümünde Fransız sosyolog Pierre Bourdieu'nün kuram ve metodolojisini kent araştırmalarına uyarlayan neo-Bourdieuven yaklaşımın mekânsal eşitsizliğin çözümlemesinde etkinliğini sorgularken ilgili yaklaşımın temsilcilerinin kent sosyolojisine katkılarını ele alıyorum. İlerleyen bölümde, Bursa'da mekânsal eşitsizlikleri inşa eden süreçleri incelemek için farklı dönemlerde toplumsal uzama hâkim olan bölünme ilkelerinin, kentin fiziki uzamında hangi mekanizmalar aracılığıyla nesnelleştirdiğini beş alt başlıkta açıklıyorum. Türkiye'de kent araştırmalarında öne çıkan ve 1980'li yılları milat olarak kabul eden "küreselleşme, çok uluslu sermayenin kentsel rantlara yönelimi ve yerel yönetimlerin kentsel süreçlerde belirleyiciliği" gibi iddiaların aksine; 2000 sonrasında cereyan eden orta ölçekli ve yerli sermaye gruplarının inşaat endüstrisinde artan ağırlığı, endüstrileşme ve işçileşme biçimlerinin kentsel alana hâkimiyetinin belirleyici olduğunu öne sürüyorum. Bunun yanı sıra 2000 sonrası Bursa'da orta sınıf hacmindeki genişlemenin ve işgücü ve konut piyasaları arasındaki homolojinin kentteki mekânsal yarılımların inşasında belirleyici olduğunu savunuyorum.

Türkiye'de kent araştırmalarında iki kısıt göze çarpar. İlki kentlerin sadece belirli bölgelerinin ele alınmasıdır. Mekânsal ayrışma üzerine yapılan çalışmaların genelinde kent bütünü değil, tekil bir alan veya belirli alanlar incelenmektedir. İkincisi, araştırmaların çoğunlukla metropol şehirleri ele alma eğilimidir (Güvenç ve Işık, 1996; Taşan-Kok, 2016; Özman vd., 2023). Taşrada farklı toplumsal sınıfların mekânsal pratiklerini ele alan çalışmaların sayısı da hayli sınırlıdır (Ataç ve Işık, 2013; Sönmez Öğüt, 2024). Buradan hareketle çalışma, Bursa'da kentsel ayrışmanın oluşum biçimini ele alarak literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Sınıfın Mekânsal Dönüşü

21. yüzyıla girerken pek çok ülkede kentsel alanların, sabit toplumsal bölünmeleri kristalize etmedeki rolü belirgin bir biçimde görünmeye başladı (Gottdiener ve Hutchison, 2011). Sadece Kuzey Avrupa ülkelerinde değil küresel Güney'in kentsel alanlarında da (Marom, 2014; Mosselson, 2020; Singh, 2024) orta sınıfın dışlayıcı pratiklerinden geniş kapsamlı gettolaştırma ve marjinalleştirme süreçlerine kadar, toplumsal eşitsizliklerin sosyo-mekânsal izleri ortaya çıktı. Bu gelişmeler kent araştırmalarında sınıfın mekânsallaşması tartışmalarını gündeme getirdi (Parker vd., 2007).

Aslında toplumsal sınıfların mekânsal dinamiklerini ele alma eğilimi henüz 20. yüzyılın başında gerek kent araştırmalarının gerekse sınıf araştırmalarının baskın eğilimleri arasındaydı. 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar bölgesel araştırmalar ve toplumsal sınıflar arasındaki ilişkisellik sınıf araştırmalarında etkisini sürdürdü (Blokland ve Savage, 2001, s.222). Ne var ki bu dönemden itibaren bu eğilim kesintiye uğradı. Kent araştırmaları kapitalist üretim ilişkilerini, yerel ve merkezi yönetimlerin planlama pratiklerini ve endüstriyel ilişkileri daha ziyade odağına aldı (Harvey, 2013; 2020). Buna karşı son dönem kent araştırmalarında kentsel desenin şekillenmesinde, toplumsal sınıfların mekânsal tasarruflarının belirleyici olduğu iddiası öne çıkmaktadır. Örneğin Özman vd. (2023), karar alma süreçlerinden dışlanmalarına rağmen İstanbul'da gecekondlu sakinlerinin savunmacı pratiklerinin mekânın üretimindeki etkisine dikkat çeker. Özdemir ve Eraydın (2017) İstanbul'da iki farklı bölgede gecekondlu sakinlerinin mekânı muhafaza etme mücadelelerini ele aldığı çalışmada, kentsel peyzajın şekillendirilmesinde alt sınıfların patika açıcı yörüngelerinin önemine işaret eder. Sadece alt sınıfların değil; orta sınıfların da mekânın inşasında etkili olduğuna dair farklı bölgelerden birtakım araştırmalar örnek gösterilebilir. Poupeau'nun (2021) El Alto'da orta sınıf grupların mekânsal güzergâhıyla toplumsal konumlarını ve zihinsel yapılarını sorguladığı çalışma, kentsel desenin oluşumunda sakinlerin yer seçim davranışının kritik bir öneme sahip olduğunu ortaya koyar. Singh (2024) Gurugram'da göçmen orta sınıfların mekânsal pratiklerinin sınıfsal ayrımları pekiştirdiğini ileri sürer. Bu bulgular, ekonomi-politik yaklaşımın orta-üst sınıfların mekânsal hareketliliğine ve alt sınıfların sabitliğine ilişkin argümanlarının yanıltıcı olduğunu göstermektedir (Hanquinet vd., 2012, s.526).

Toplumsal eylemliğin kentsel peyzajı şekillendirmesine ilişkin bu bulgular, son dönemde sınıfın mekânsal dönüşü olarak tanımlanmaya başlandı. Özellikle orta sınıfların toplumsal hiyerarşide irtifa kaybına karşı (Aydın, 2012; Sönmez ve Geniş, 2013; Koysak, 2022), mekânı toplumsal konumlarını tahkim etme yönündeki stratejileri — sınıfsal eylemliliği ve yapısal süreçleri ilişkisel bakış açısıyla ele alacak biçimde — kentsel teorinin yenilenmesine yönelik çağrılar gündeme getirdi (Knox, 1993; Zukin, 1998). 2000’lerin başında bu çağrılara bir dizi yazar, Fransız sosyolog Pierre Bourdieu’nün *Ayrım* adlı eserindeki sosyolojik düşüncesini ve metodolojik yöntemini takip ederek yanıt üretti. 2000’lerin başında Bourdieuyen kuram başlangıçta orta sınıf grupların mekânsal tüketim pratikleri üzerinden kent araştırmalarına müdahil oldu. Kentsel dönüşüm, yeni konut stokları ve yeni orta sınıfların yaşam tarzını simgeleyen lüks konut projeleri ve tüketim örüntüleriyle soylulaşma pratiklerine odaklanan bu araştırmalar (Bridge, 2001; Butler ve Robson, 2001; Sönmez Öğüt, 2024), Bourdieu’nün (2017) *Ayrım*’da sunduğu sınıf-kültürel yaklaşımın mekânsal tezahürlerine odaklanma eğiliminde oldu. Bu analizler sınırlandırılmış bölgeler içindeki bireylerin veya grupların failliğini vurgulayarak, küçük veya orta ölçekte sosyo-mekânsal süreçleri merkeze aldı. Sınıf kimliğinin ifadesinde mekânın, ayrım pratiklerinin kurucu unsuru olduğu bu araştırmaların müşterek argümanları arasında yer aldı. Ancak Bourdieu’nün belirli kavramlarını ele alan bu çalışmalar, kent teorisinde derin bir iz bırakmadığı gibi, onun ilişkisel yaklaşımı da göz ardı edildi (Shin, 2012, s.270).

2010’ların ikinci yarısından itibaren neo-Bourdieuken kent yaklaşımı daha kapsamlı teorik araştırma gündemleriyle öne çıktı. Bu çalışmalar Bourdieu’nün (2015) *Dünyanın Sefaleti* adlı eserinde mekâna ilişkin geliştirdiği argümanlar başta olmak üzere, onun muhtelif çalışmalarının bir mekân sosyolojisi kuracak güçte olduğunu ileri sürdüler (Savage, 2011; Hanquinet vd., 2012). Özellikle Loïc Wacquant’ın çalışmaları neo-Bourdieuken yaklaşımın gelişiminde hatırı sayılır etkiler üretti (Wacquant, 2022; 2023).

Böylelikle neo-Bourdieuken yaklaşım daha kapsamlı ve karşılaştırmalı araştırma gündemleriyle öne çıktı. Bilhassa ilişkisel sosyal araştırma tarzı, kent çalışmaları için sistematik bir ampirik araştırma kılavuzu oluşturmaya başladı (Shin, 2012, s.272). Çoğunlukla bölgesel farklılıklar, beğeni biçimleri ve yaşam tarzları arasında ilişkiselliğe dikkat çeken bu çalışmalar Bourdieu’nün mekânsal bölünme ilkelerine yer verse de (Pe-

reira, 2018) bölünmeleri tayin eden mekanizmaları nadiren ele aldı. Kentsel alanda sınıf-kültürel bölünmelerin önemi ve profesyonel meslek grupları, alt sınıflar ve orta-üst sınıflar arasındaki yaşam tarzı eşitsizlikleri vurgulanırken (Pinçon-Charlot ve Pinçon, 2018); istihdamdaki değişimler, ekonomik faaliyet düzeyi veya konut piyasalarındaki dönüşüm gibi mekânsal ayrışma biçimini inşa eden mekanizmalar göz ardı edildi.

Bu çalışmalar arasında mekânsal eşitsizliklerin tayininde hem nesnel hem de öznel süreçler arasındaki etkileşime dikkat çeken ender çalışmalar arasında Marom’un (2014) Tel-Aviv’de mekânsal ayrışmayı ele alan araştırması özgün bir kavrayışa sahiptir. Marom (2014, s.1346) Bourdieu’nun fikirlerine dayanarak, toplumsal uzamdaki ayrım mantığı ile farklılaştırılmış ve ayrılmış bir kentsel uzamın oluşumu arasında ilişki kurarak, “mekânsal ayrım” (*spatial distinction*) kavramını önerir. Mekânsal ayrım, sınıfların tahvil stratejileri aracılığıyla toplumsal uzamdaki konumlarını “mekânsal sermayeye” dönüştürme çabalarının sonucunda oluşur. Böyle bir kavramsallaştırma, geleneksel kentsel ayrışma çalışmalarında bulunan şehirdeki sosyal ve mekânsal süreçler arasındaki ilişkileri analiz eden yöntemden daha kapsamlı ve incelikli bir kavrayış sağlayabilir.

Tel-Aviv’in erken dönem yerleşimlerinden bugüne mekânın her dönem sınıfsal rekabetin konusu olduğunu iddia eden Marom, bunun her dönem değişen *ayrım* ilkeleri ve bu ilkelere rehberlik eden mekanizmalar tarafından sürdürüldüğünü savunur. Farklı dönemlerde etnik veya dinsel ilkeler öne çıksa da mekânsal bölünmeler sınıflandırıcı, *ayrım* içeren saiklerle cereyan edip hâkimiyet veya tabiiyet üretiyorsa, bu mekânın *ayrımında* sınıfsal rekabetin etkisine işaret eder. Buna göre sosyo-mekânsal farklılaşmalar toplumsal olarak inşa edilmiş, tarihsel olarak olumsal ve sürekli değişen bir kavrayışla değerlendirilmelidir (Marom, 2014, s.1560).

Neo-Bourdieuken kent çalışmaları mekânın üretiminde sınıfsal müdahaleye vurgu yapsa da çoğunlukla Bourdieu’nün argümanlarının farklı bölgelerdeki geçerliliğini sorgulama eğiliminde oldu. Bunlar arasında Marom (2014) —orta sınıfın mekânsal rekabetine değinmese de— toplumsal uzamın fiziksel uzama tahvili ve mekânsal eşitsizliklerin inşasında hem nesnel hem de öznel süreçlerin etkisine vurgu yapan nadir yazarlar arasında yer aldı. Buradan yola çıkarak kentsel ayrışmayı inşa eden ilke ve mekanizmalar arasındaki ilişkiselliğe ilişkin Marom’un (2014) “mekânsal ayrım” kavramını benimserken; kentsel ayrışmanın

oluşumunda planlama pratikleri, toplumsal sınıfların mekânsal pratikleri ve konut üretim sektörü arasındaki etkileşimlerin ayrışmaların oluşumunda belirleyici olduğunu ileri sürüyorum. Bir sonraki bölümde Bourdieucu ilişkisel sosyolojiyi, Bursa’da mekânsal ayrımların farklı dönemlerde değişen güzergâhına uygulayarak kentin mekânsal geçmişinin alternatif bir yeniden okumasını öneriyorum.

Yöntem

Sınıfsal farklılaşmanın Bursa’da, farklı dönemlerde, mekânda kazandığı nesnel görünümünün oluşum biçimini inceleyen bu araştırmanın iki temel hipotezi bulunmaktadır. Birincisi kentsel ayrışmanın oluşumunda büyük ve çok uluslu sermaye gruplarının değil, orta ölçekli ve yerli sermaye grupları etkin olduğu yönündedir. Bunun için iki aşamalı bir süreç izlenmiştir. İlk aşamada Bursa Ticaret ve Sanayi Odası’na (BTSO) bağlı inşaat firmalarına ait kayıtlar incelenerek, ilgili firmalar arasında çok uluslu şirketlerin oranı analiz edilmiştir. İkinci aşamada Bursa İnşaat Mütteahhitleri Sanayici ve İş İnsanları Derneği’ne (İMSİAD) bağlı tüm üyelerin özgeçmişleri gözden geçirilerek, firmaların konut üretim sektörüne hangi dönemde giriş yaptıkları ve daha önce imalat sanayiinde yer alıp almadıkları değerlendirilmiştir. Böylelikle çok uluslu şirketlerin inşaat endüstrisinde yer alıp almadığı ve konut üretim sektöründe büyük sermaye gruplarının payı analiz edilmiştir.

Çalışmanın ikinci iddiasına göre, orta sınıf hacmindeki genişleme ve grubun ayrım temelli sınıfsal rekabeti kentsel gelişim güzergâhının belirlenmesinde önemli bir rol oynar. Bu hipotezin ispatı için üç aşamalı bir süreç takip edilmiştir. İlk aşamada göç süreçleri ve farklı dönemlerde farklı toplumsal grupların mekânsal tercihleri, tarihsel veriler incelenerek gözden geçirilmiştir. İkinci aşamada profesyonel meslek gruplarına ait istatistikler, Bursa Sosyal Güvenlik Kurumu İl Müdürlüğü’nden (SGK) elde edilen verilerle incelenmiştir. İlgili verilerden bölgesel dağılıma göre 4a ve 4c sigortalı meslek grupları arasından lisans mezunu kişiler seçilerek hesaplanmıştır. Böylece orta sınıf hacmindeki genişleme ve grubun konumlandığı bölgeler, konut üretim sektöründeki gelişmelerle eşanlı değerlendirilmiştir. Üçüncü aşamada Türkiye İstatistik Kurumundan (TÜİK) farklı dönemlere ait konut üretim verileri derlenerek, profesyonel meslek gruplarının artan sayısı ile konut üretiminin arttığı

dönemler karşılaştırılmıştır. Öte yandan Bursa Valiliği İl Göç İdare-si'nden mülteci grupların nüfusa oranı ve mekânsal dağılım verileri elde edilmiştir.

Bulgular

Bursa'da Kentsel Gelişimin Beş Farklı Döneminde Toplumsal Saygınlığın Değişen Güzergâhı

İpekçilik 1875-1960

Bursa'da mekân, farklı tarihsel dönemlerde ayırım üreten iktidar pratiklerinin stratejik kozları arasında yer aldı. Statü mekânları kentteki toplumsal değişimlerle uyumlu bir biçimde dönüşüm geçirdi. Henüz 15. yüzyılda din temelli ayrımlar, mekânsal hiyerarşinin inşasında etkili oldu. Din merkezli toplumsal yapıda Müslüman ahalinin üstün olduğu inancı (Kurt, 2007, s.16), kentsel uzamda yerleşimler arasındaki hiyerarşik farkları belirlerken; dinsel ve etnik temele sahip ilkeler mekânsal ayrımlara yön verdi.⁵

19. Yüzyılın ilk yarısına kadar mekânın örgütlenme biçimi, etnik ve dinsel hüviyetini önemli ölçüde korudu. Bu döneme kadar ekonomik faaliyetler arasında öne çıkan ipek üretimi, şehrin mekânsal örgütlenmesinde ciddi bir dönüşüme yol açmadı. 19. yüzyılın ikinci yarısında ise şehir, Osmanlı'nın Batılılaşma hamlelerinin laboratuvarı, endüstriyel gelişiminin motoru oldu. İpek üretimine dayalı kapitalizmin erken aşaması, Bursa'yı Osmanlı'nın diğer kentlerinden ayırtırdı. Tekstile bağlı sanayileşme, şehrin endüstriyel alanlarının ve bununla ilişkili bağlantı yollarının gelişim hatlarını çizdi. Ulaşım ağları yeniden düzenlendi, çıkmaz dar sokakların yerini geniş caddeler aldı. Üretilen ipeğin Mudanya Limanı'na taşınması için demiryollarının inşasına başlandı (Kaygalak, 2008, s.207). Bu gelişmelerin ortaya çıkardığı sınıfsal dinamikler, öncelikle mekânsal bölünmelere yansdı. İşçi mahalleleri ile varlıklı iş adamları ve yöneticilerin yaşadığı alanlar arasındaki karşıtlık mekânsal ayırımın güçlü örneklerini ortaya çıkardı⁶ (Erder, 1975, s.85). Endüstrileşme hamlelerinin ortaya çıkardığı fırsatlar dönemin elit tabakasının

⁵Bugün Osmangazi ve Yıldırım ilçe sınırları içerisinde yer alan mahallelerde (Kayabaşı, Demirkapı, Umurbey ve Kayhan, Setbaşı ve Namazgâh) Hristiyan nüfus ağırlıkta iken Kuruçeşme ve Altıparmak gibi mahallelerde Yahudi nüfus kümelenmektedir (Dörtok Abacı, 2005, s.144).

⁶Örneğin sayısı yaklaşık 60'ı bulan tekstil fabrikalarına yakın alanlarda Rum ve Ermeni işçiler ağırlıktadır (Kaygalak, 2008, s.207).

yönünü işçi konutlarına karşıt alanlarda, statü mekânı olarak İpekçilik Caddesi ve çevresine çevirdi.

20. Yüzyılın ikinci yarısına kadar İpekçilik Caddesi ve çevresi sembolik değerini korurken, kentsel gelişimin rotası doğu-batı ekseninde seyretti. 1950'lerden sonra mekânsal ayrım yönünü kuzey-güney istikametine çevirmeye başladı. Bu dönem kent planlama politikalarına Fransız ve İtalyan planlamacıların doğu-batı ekseninde gelişim önerileri damga vursa da (Tekeli, 2008, s.60) kent, kuzey-güney yönünde gelişimini sürdürdü. Kentin kuzeyine inşa edilen Merinos Fabrikası, sadece kentsel desenin değil endüstriyel gelişimin şekillenmesinde de belirleyici oldu. Merinos Fabrikası'yla Bursa endüstriyel gelişimde yeni bir aşamaya geçti. Merinos'un sunduğu istihdam fırsatları ve küçük üreticilere sağladığı kaynak transferi üretim potansiyelinin gelişiminde hatırı sayılır etkiler üretti (Pınarcıoğlu, 1998, s.179). Çoğunluğu küçük ölçekli ve emek yoğun üretimle düşük teknolojiyi kullanan bu işletmeler, 20. yüzyılın son çeyreğinde gelişen otomotiv sanayiinin çekirdeğini oluşturdu (Ulukan Cigerci, 2008, s.97). Endüstriyel ivmenin işgücü piyasalarında yarattığı fırsatlar, bölgeler arasında tabakalaşma yapısının da tohumlarını attı. Şehrin güneyinde refah seviyesi görece yüksek olan Merinos işçileri için inşa edilen işçi konutları yer alırken; kuzeyine doğru küçük dokuma atölyelerinde çalışan, vasıf düzeyi düşük, Balkan göçmeni işçiler tarafından inşa edilen gecekondu ağırlığı oluşturdu. Özellikle 1950-51 döneminde şehre gelen Balkan göçmenlerinin belirli alanlarda kümelenmesi (Mutlu ve Varol, 2017, s.89), mekânsal ayrımların coğrafi yönünü belirledi.

Bursa'da ayrışma süreçlerini belirleyen ilkeler; 20. yüzyılın başında gayrimüslim azınlıkların önemli bir kısmının şehri terki ve endüstriyel dinamiğin yarattığı istihdam fırsatları için şehre gelen göçmenlerin yerleşimiyle⁷ tedricen çözüldü. Mekânsal ayrımların etnik ve dini temelden ekonomik ilkelere tahvilinde, kamu iktisadi teşebbüslerinin yarattığı fırsatlar etkili oldu. Anadolu ve Rumeli'den⁸ gelen yoksul göçmenlerin kentin kuzeyindeki dokuma atölyeleri ve çevresine doğru mekânsal hareketliliği, mekânsal ayrımın yeni, sembolik yönünü çizdi. Böylece kent

⁷1935 nüfus sayımına göre şehrin nüfusunu 72.187 olup gayrimüslimlerin payı %1'dir. Bu dönem Balkan göçmenleri, nüfusunun %28'ini oluştururken, ipek sarma endüstrisinde gayrimüslim nüfusun yerini alarak yeni işgücünü oluşturur (Pınarcıoğlu, 1998, s.183).

⁸Bu dönem Türkiye'de ikamet edip, dış ülkelerde doğmuş olanların oranı %3,6 iken Bursa'da bu oran %12,5'tir (Arı, 1959, s.149).

alandaki mekânsal ayrım ilkesi, “kuzeyli göçmenler” ile “güneyli yerliler” arasında şekillendi (Kaplanoğlu ve Kaplanoğlu, 2014, s.242).

Altıparmak 1960-1980

1960’lı yıllar Bursa’da endüstriyel gelişimin yarattığı çok boyutlu dinamiklere bağlı olarak mekânın yeniden yapılandırılmasında kritik bir döneme tekabül eder. Endüstrileşme yolunda girişimler hız kazanarak emek yoğun üretim faaliyeti işgücü talebini zorunlu kılar. Artan işgücü talebi kent formunu önemli ölçüde şekillendirir. 1960-1970 arası kent iki kata yakın büyür (Batkan, 1996, s.255). 1960’lara kadar Bursa, tekstil üretiminde üstün bir şehir olmasına rağmen bu, Türkiye’nin ilk organize sanayi bölgesinin (Bursa Organize Sanayi Bölgesi –BOSB) kurulmasıyla değişmeye başlar. Tekstil yanında otomotiv üretimi, istihdam ve katma değer üretiminde önemli fırsatlar yaratır.

1970’li yıllarda Türkiye’de iç piyasada yaşanan finansal daralma ve ithal-ikameci ekonomi politikasının etkisiyle, Bursa’da naylon ve sentetik iplik üretimi için iki büyük fabrika kuruldu. Bunu polyester ve naylon olmak üzere üç fabrikanın inşası takip etti. BOSB’da faaliyet gösteren fabrikalar tekstil üretiminin ana katmanlarını oluşturmaya başladı. Uluslararası iş bölümünde meydana gelen değişimlerin küresel coğrafi Güney’e etkileri, Bursa’yı uzun vadede otomotiv üretiminin üssü haline getirdi. Üretilen mallara iç talepte satın alma garantisi sunulması, yabancı sermaye girişimini cazip kıldı. Böylelikle 1970’lerin başında Fransız ve İtalyan otomotiv firmalarının faaliyete geçmesi kentte endüstriyel gelişim için kritik bir adım oluşturdu. Otomotivin yanı sıra metal ve makine sanayiinde de çok uluslu şirketlerin artan yatırımları, ana sanayi mallarıyla üretim bağlantıları olan ve yan sanayiinde faaliyet gösteren firmalar için önemli fırsatlar sundu.⁹

Üretim katmanında meydana gelen bu gelişmeler istihdam fırsatlarının şekillenmesine zemin hazırladı.¹⁰ 1960 ve 1970’li yıllarda endüstriyel alanda yeni yatırımlar, şehri çeşitlendirilmiş bir sanayi alanına dönüştürdü. Özellikle üretim hiyerarşisinde farklılaşma kalıplarıyla uyumlu

⁹1960’larda otomotiv sanayii, metal, makine ve tekstil başta olmak üzere toplam 8 fabrika; 1970’lerde otomotiv yan sanayi, tekstil, makine sektörlerinde toplam 28 fabrika kurulur (BTSO, 2021).

¹⁰1970’lerin sonunda otomotiv üretiminde toplam istihdam 7.000’i bulurken, imalat sanayiinde toplam istihdam 50.000’e yaklaştı. 1980’lerin ikinci yarısında yaklaşık 2,5 kat artarak 18.000’e yükseldi (Aktar, 1996, s.142). Buna 150 büyük işletmede 17.000’e yakın tekstil işçisi eklendiğinde sadece sanayinin iki temel kategorisinde istihdam 35.000’i buldu.

olan işgücü piyasalarındaki tabakalaşma biçimi, otomotiv ana ve yan sanayiindeki ulusal ve ulus ötesi yatırımlar, kentsel ayrışma deseninin oluşumunda belirleyici oldu. Konut ve sanayi yatırımlarının formel ve informal alanlarda yarattığı dönüşümler, fiziksel uzamdaki dağılımları belirledi. Çok uluslu şirketlerin artan yatırımları, ilk defa iş ve yaşam alanları arasında ayrışmayı ortaya çıkardı (Aktar, 1996, s.141). Bunu yaşam alanlarının kendi içinde hiyerarşik dağılımları izledi.

60-80 arası dönemde yaklaşık % 200'e varan nüfus artışı, şehri göçmen akınına uğrattırken aynı zamanda daha organize bir mekânsal ayrım biçimi ortaya çıktı. Şehrin kuzey yamaçlarında Bursa Ovası'na doğru işçi konutları, güneyinde ise apartman blokları kent manzarasında yeni bir odağı ortaya çıkardı. Toplumsal topoğrafya, birden fazla sınıflandırılma kriterine göre bölünmeye başladı: 1. Şehirde ikamet süresi ve göç güzergâhına göre (yerliler, Anadolu'dan göç edenler ve Balkan göçmenleri); 2. Mesleki hiyerarşiye göre (orta ve küçük ölçekli sermayeye sahip işverenler, doktorlar, öğretmenler, düşük ve orta kademe kamu personelleri); 3. Ekonomik sermaye hacmine göre (iş adamları ve sanayiciler).

Bu dönem ulusal ve ulus ötesi göçlerin artışı, sınıfsal ve mekânsal dağılımı şekillendirici bir rol oynadı. Özellikle Balkan göçmenleri ve yerli nüfusun şehrin endüstriyel gelişimine tanıklık etmesinin yarattığı fırsatlar, her iki grubun büyük ölçekli işletmelerde istihdam olanaklarını artırdı. Balkan göçmeni işçilerin, akrabalık bağlarına dayanan ağ ilişkileri sayesinde (Eklemezler, 2022, s.135; Ulukan Cigerci, 2008, s.184) formel işgücü piyasasında avantajlar elde etmesi, bu grupla Anadolu'dan göç eden gruplar arasında işgücü ve konut piyasalarında tabakalı bir yapıyı ortaya çıkardı. İstihdam fırsatlarındaki dengesizlik, iki grup arasında mekânsal ayrımların da yönünü belirledi. Balkan göçmenleri, kamunun tahsis ettiği şehrin kuzeyinde yer alan Hürriyet Mahallesi ve çevresine ve bugün Yıldırım İlçesi'nin güneydoğusundaki alanlara yerleşme eğiliminde oldu. Buna mukabil, sosyal sermaye hacminden yoksun, vasıfsız ulusal göçmenler, Yıldırım'ın doğu ve kuzeydoğusuna doğru gecekondulu tip illegal konutlara taşındı¹¹ (Kaplanoğlu ve Kaplanoğlu, 2014, s.65).

Bunu, 1960'lardaki 634 sayılı Kat Mülkiyet Kanunu'ndaki değişimle birlikte şehrin güneyinde apartman bloklarının orta sınıf grupların özlemi haline gelmesiyle oluşan daha organize ayrım pratikleri takip etti.

¹¹Yıldırım'ın kuzeyinde yer alan alanların, bu dönem belediye mücavir alanlarının dışında kalması gecekondulu yapımda elverişli fırsatlar yarattı. Böylelikle Anadolu'dan göç eden gruplar, enformel ekonomiyi ve enformel emlak piyasasını kullanarak yeni koşullara adapte oldu.

Özellikle 1958'deki büyük çarşı yangınının ardından şehir merkezinin yeniden yapılandırılması, bölgenin ticari vasfını pekiştirdi. Yangının ardından kent merkezindeki üretim fonksiyonlarının şehrin dışına taşınması, artan nüfusun merkeze yönelmesinde etkili oldu. Bu alanda arazi arzının kısıtlı olmasıyla yükselen rant değerleri bölgenin cazibesini arttırdı ve mülk sahibi gruplar iş merkezi ve konut yatırımlarını bu alanda yoğunlaştırmaya başladı (Güller, 1977, s.23). Konut üretim sektöründeki yap-satçı yöntemin düşük teknoloji ve yüksek maliyetli bir yapıya sahip olması, bu alanda üretilen konutların orta-üst sınıf gruplara hitap etmesine yol açtı. Böylece İpekçilik Caddesi ve çevresinde 19. yüzyılın son çeyreğinde inşa edilen ihtişamlı konaklar, yerini orta sınıfın özlemi haline gelen (Kıray, 1979) apartman bloklarına bıraktı.

İpekçilik Caddesi ve çevresini içine alan Setbaşı Senti, orta sınıf grupların sınıflandırıldığı, yeni mekânsal kategorilerin tanımlanarak konsolide edildiği bir yere dönüştü. Buna karşı Altıparmak ve çevresinden Çekirge bölgesine doğru uzanan alan, ayrıştırıcı niteliğiyle mevcut popüler algı ve stereotiplere, sembolik değeri yüksek mekânlar olarak yansıdı. Apartman, orta sınıfların mekânsal hiyerarşinin üst basamaklarında sınıflandırılmanın aracı, yeni ayrım mekânları olan bölgeler ise üst sınıf grupların "seçici yakınlıklar" (*elective affinities*) etrafında kümelenmenin erken örneklerini sundu. Böylece kent deseninde kuzey-güney yönlü ayrım örüntüsü pekişmeye başladı. 1976 yılı 1/25000 planında İmar ve İskân Bakanlığı, kentsel gelişimin yönünü doğu-batı istikametinde öngörse de (Batkan, 1996, s.253), farklı toplumsal grupların sınıflandırıcı mekânsal pratikleri, 2000'lere kadar kentin kuzey-güney yönlü gelişiminde önemli rol oynadı.

Çekirge ve Kükürtlü 1980-1990

1980'li yıllar Bursa'da kentin toplumsal topoğrafyasındaki kritik dönüşümün miladıdır. Bu dönem şehrin işçi sınıfından sakinlerinin kuzeye doğru yerleşme eğilimi billur bir görünüm alırken; güneydeki apartman blokları yerini giderek site tipi konut alanlarına bırakmaya başladı. Özellikle kentin kuzeyinde Ankara-Mudanya yolu hattında kümelenen enformel konut alanlarıyla güneyin sitelerine karşı, batı yakasında alternatif bir mekânsal güzergâh belirmeye başladı. 1990'lardan itibaren yeni ayrım mekânı olarak öne çıkan Nilüfer, özellikle orta ve üst sınıf seçkin gruplar için saygınlığın yeni sembolik durağı oldu. Tedricen genişlemekte olan yeni orta sınıflara özgü konut sunum biçimleri Nilüfer'de sivril-

meye başladı. Böylece 1990'lara kadar mekânsal gelişimin ve kutuplaşmanın yönü kuzey-güney istikametinde olurken; ayrımın coğrafi yönü 1990'larda kısmen, 2000'lerde ise belirgin bir biçimde doğu-batı ayrışmasına evrildi.

1980'li yıllarda sadece Türkiye'de değil küresel Kuzey'in kentlerinde de (Rosenlund, 2017; Meier, 2021) büyük dönüşümler meydana geldi. Kuzey'in kentleri bu dönemden itibaren giderek endüstrisizleşmeyi deneyimlerken küresel iş bölümünde meydana gelen değişimler imalat endüstrisini Güney'in geliştirmekte olan ülkelerine kaydırды (Köse ve Öncü, 2000, s.90). İş bölümünde meydana gelen değişimler, Türkiye'de başta Bursa olmak üzere yeni endüstriyel merkezler yarattı. Bursa, bu dönemde otomotiv ve tekstil üretimindeki payını giderek arttırdı. Öyle ki 1994'te *Financial Times* kenti, Marmara'nın güneyinde bölgenin yükselen dinamosu olarak tanımladı.¹² Şehrin endüstriyel hacminde meydana gelen genişleme, üretimin örgütlenme yapısında dönüşüme yol açtı. Kentin güneybatı ucunda (Nilüfer) kitle üretimin egemen olduğu endüstriyel örgütlenme yapısı hâkim olurken (BOSB) kuzeydoğusunda (Yıldırım) küçük ve orta ölçekli firmalarda taşeron tipi örgütlenme yapısı ortaya çıktı (Aktar, 1996, s.117). Bilhassa tekstil üretiminin iç hiyerarşisinde piramit düzenine sahip yapı, üç katmanlı bir üretim odağını meydana getirdi. Piramidin üst katmanında iplik üreten büyük fabrikalar, ortasında hem İstanbul'la ticari temasları sağlayan hem de taşeron faaliyetleri organize eden tüccarlar, alt katmanda ise enformel üretim yapısına sahip dokuma atölyeleri yer aldı (Pınarçoğlu, 1998, s.206). Büyük ve orta boy tekstil işletmeleri organize sanayi bölgelerinde, dokuma atölyeleri ise Osmangazi İlçesi'nin doğusu ve Yıldırım'ın muhtelif alanlarında dağınık biçimde yayılmaya başladı. İki kutup arasında çalışan işçiler arasında örgütlenme ve ücret düzeylerinde meydana gelen farklılaşma, kentin farklı alanlarında yerleşimleri de şekillendirdi. Çoğunluğu Yıldırım ve Osmangazi bölgelerinde yer alan küçük dokuma atölyeleriyle,

¹²80-90 arası dönemde kentte 120'ye yakın fabrika kurulmuştur (BTSO, 2021). Bu ivme 1980 sonrası firmaların katma değer oranlarından takip edilebilir. 1980'lerin ortasında otomotiv üretiminde katma değer %94 oranında artarak 742 milyon TL'ye, tekstilde 1,4 milyar TL'ye ulaşır (Pınarçoğlu, 1998, s.205). 1990'larda otomotiv sektöründe 3,6 milyar TL katma değere ulaşılırken, tekstilde katma değer 3 milyar TL'yi buldu (Eraydın, 1995, s.167). Sanayi üretimindeki yükselişe karşı tarımsal üretim büyük ölçüde düşüşe geçti. 1980'lerin ikinci yarısında tarımsal üretim oranı %15'e düşerken, sanayinin oranı %43'e yükseldi. İhracat oranlarında 1990'ların ortasında sanayinin oranı %93'e çıkarken, tarımın payı %6,44'e düştü (İpekyün, 1996, s.245).

Nilüfer ilçe sınırlarındaki BOSB civarında bulunan mahalleler arasında hiyerarşik bir farklılaşma yarattı.

Bunun yanı sıra otomotiv ve tekstil sektörleri arasında ortaya çıkan çok katmanlı yapı, bu sektörlerde çalışan gruplar arasında tabakalı bir işgücü piyasasının oluşumuna zemin hazırladı. 1990'ların başında büyük ölçekli tekstil işletmelerinde çalışan işçilerin ücretleri kamu sektöründe çalışan tekstil işçilerine kıyasla % 50 daha düşüktü. Buna karşı otomotiv sektöründe çalışan bir işçinin ücreti de özel sektör tekstil işletmesinde çalışan işçiye göre % 50 daha yüksekti (Erengelin, 2007, s.90) Küçük ölçekli firmalarda ise ücretler dengesiz dağılıma sahipti (Aktar, 1989, s.182). Hâl böyleyken kamuda ve otomotiv sektöründe çalışan işçiler arasında ücretler düzeyi daha dengeli dağılım gösterirken; tekstilde ve üretimin alt katmanlarında çalışan gruplar arasında ücret düzeyinde yaşanan dengesizlik konut piyasasında eşit olmayan fırsatlar sundu. Büyük ölçekli firmalarda çalışan güvenceli işçiler arasındaki tabakalı yapıyla, üretimin en alt katmanında enformel işlerde çalışan gruplar arasında ortaya çıkan mekânsal hiyerarşi, bu grupların kentin farklı alanlara dağılımında etkili oldu. İşçi sınıfının örgütlü kesimine kooperatifler yoluyla sunulan konut fırsatları bu grupları BOSB'ın kuzey (Osmangazi'nin kuzeyi, Akpınar bölgesi ve çevresi) ve güney sınırındaki alanlara (Nilüfer, Ataevler bölgesi ve çevresi) yerleştirdi (Yeke vd., 2016, s.620). Kooperatiflerin düzenli gelir ve bordro talebi güvenceli işlerde çalışan grupların bu bölgelere yerleşiminde önemli bir araç oldu. Güvencesiz işçilerse, Yıldırım'da gecekondu üretimine ağırlık verdi. Yıldırım'da konut piyasasının alt sınıflar için sunduğu *eğreti fırsatlar*, bu grupların bölgeye yerleşme eğilimini arttırdı.

Bu dönem istihdamın orta sınıf gruplara sunduğu avantajlar, profesyonel meslek gruplarının sayısını nispeten arttırdı. Orta sınıfların kooperatifler etrafında örgütlenmesi, yerleşimlerin yönünü Osmangazi'nin güneyinde yer alan bölgelere kaydırды. Apartman tipi konutların yerini tedricen toplu konut sitelerinin erken örnekleri alırken, artan göç akınlarına karşı orta sınıfların kentin eski merkezi alanlarından kaçış eğilimi, mekânsal hareketliliğin yönünü Kükürtlü Mahallesi ve Çekirge bölgesine çevirdi. Bu alanlar orta-üst sınıflar için statü ve saygı sembolü olarak, yeni kazandıkları sınıfsal kimliklerini teşhir edebilecekleri yerlere dönüştü. Ancak orta ve üst sınıflar arasındaki mekânsal rekabet, fiziksel uzamdaki devingenliğin gücünü arttırdı. Sınırlı sayıdaki sanayici sınıfı Çekirge'deki bahçeli konutlara yönlendirdi.

1990-2000 Siteler: Yeni Ayrım Mekânları

1990-2000 arası dönemde ulusal ve ulus ötesi artan göç akınları, tekstil üretim teknolojisinde meydana gelen gelişmelerin kent merkezini üretimden arındırması, artan nüfusa bağlı olarak ortaya çıkan dönüşümler, mekânın örgütlenme yapısını şekillendirdi. Endüstriyel ivmenin katlanarak artması, sektörlerde meydana gelen çeşitlilik, istihdam fırsatlarının daha geniş bir yelpazede sunulmasına yol açtı. 1970'lerin başında kentte ücretli sayısı % 26 civarında iken 1990'ların sonunda bu oran % 50'yi aştı¹³ (Ulukan Çiğerci, 2008, s.99). Özellikle 1989 döneminde göç eden endüstriyel deneyime sahip, vasıflı Balkan göçmeni işçiler, sanayide işgücü maliyetlerinin düşmesinde kritik bir rol oynadı. Bu grupların ucuz ve "uyumlu" işgücü rollerinin (Nichols vd., 2003, s.41) yanında üretimin üst katmanlarında girişimci roller üstlenmesi, şehrin endüstriyel gelişiminde önemli avantajlar yarattı. Bursa, işgücü piyasasında çeşitlenen fırsatlarıyla, göçmen gruplar için toplumsal hareketlilikte "sıçrama tahtası" olarak görüldü.¹⁴ Artan göçlere barınma imkânı sunulamaması, konut talebinde meydana gelen artış ve buna bağlı arsa fiyatlarının yüksekliği, kuzey-güney istikametinde, ovaya doğru çok parçalı ve heterojen bir yerleşim örüntüsünü kente hâkim kıldı.

Bu gelişmelerin sonucunda Bursa, 1980'lerin ikinci yarısında büyükşehir statüsüne geçti. Doğusunda Yıldırım, batısında Nilüfer ve -iki ilçenin ortasında geçiş eşiği olan- Osmangazi adında üç merkez ilçe kuruldu. 1990'ların sonunda nüfus Osmangazi'de ağırlık kazanırken (579.000), onu Yıldırım (479.000) ve Nilüfer (136.000) takip etti. Demografik yapıda ortaya çıkan gelişmeler, kentin yerleşim deseninde büyük dönüşümlere yol açtı. Mekânsal gelişimin yönü giderek kuzey-güney ekseninden doğu-batı eksenine kaymaya başladı. 1985 yılı Nazım İmar Planı'nda konut talebini karşılamak üzere Nilüfer ilçesi toplu konut bölgesi olarak belirlendi. 1990'larda hız kazanan toplu konut üretimiyle Nilüfer'de, bir taraftan orta sınıflara yönelik kooperatifler tarafından lüks konut üretimi gerçekleştirilirken diğer taraftan işçi sınıfına yönelik daha mütevazı konutlar üretildi. Apartmanda yaşamının sembolik önemi yerini lüks toplu konut sitelerinin erken örneklerine bırakmaya başladı (Yeke vd., 2016,

¹³Nüfus oranları da Türkiye ortalamasının üzerinde seyretti. 1970'lerin sonunda 600.000 civarında olan kentin merkez nüfusu, 1990'ların ilk yarısında yaklaşık 1.000.000'e ulaştı.

¹⁴1990'ların ilk yarısında sanayide çalışanların %75'e yakını Bursa dışından gelenlerden oluşmaktadır (Dülgeroğlu vd., 1993, s.38).

s.618). Planlama pratikleri, kentsel gelişimin istikametini tayin etse de mekân, farklı toplumsal grupların patika çizen yörüngeleriyle şekillendi. Örneğin 1985 yılı Nazım İmar Planı'nda Nilüfer bölgesinde yer alan Beşevler, Fethiye ve İhsaniye Mahallelerinin alt-orta sınıflara hitap etmesi planlansa da (Batkan, 1996, s.259), bu alanlar 1990'ların ikinci yarısında orta-üst sınıfların (Vural Arslan, 2008, s.60) toplumsal hareketliliklerinin mekânsal göstergesi oldu. Benzer biçimde Nilüfer'de yer alan Çamlıca bölgesi de alt-orta sınıfların yerleşim alanı olarak planlansa da (Karakurt Tosun, 2007, s.130) bu alanın üst sınıf grupların yerleşim alanına dönüşmesinin önüne geçilemedi.

Kooperatiflerin konut üretimine egemen olduğu 1990-2000 arası dönemde kent merkezinde, merkezi iş alanları hâkimiyetini korurken, yerleşim örüntüsü bu alandaki yapısını büyük ölçüde muhafaza etti. Merkeze yakın alanlar arasında yer alan Kükürtlü, Çekirge gibi semtler mekânsal statüsünü korudu. Nilüfer'de İhsaniye ve Beşevler gibi mahalleler, az sayıdaki orta sınıf gruplara lüks konut üretiminin sunulduğu yeni ayrım mekânları olarak öne çıktı. Apartman yaşamının yaygınlaşmasıyla sınıfsal konumları tehdit altında olan orta sınıfların batı yönünde mekânsal hareketliliği, ayrıcalıklı konumlarının erimesine karşı direnç unsuru oluşturdu. İllegal konut üretimi ise, Yıldırım'ın doğu ve kuzey çeperlerine doğru daha katı bir yerleşim örüntüsü çizdi. Buna karşı üst sınıflar, ulaşımı güç ve maliyeti yüksek, bakir alanlara yerleşme eğiliminde oldu. Üst sınıflar için ayrımın yeni coğrafi yönü kentin batı ucunda yer alan Bademli Mahallesi oldu. Ancak 1990-2000 arası döneme kadar kooperatiflerin, kentin çeperinde ucuz arsa imkânlarının öne çıktığı alanlarda konut fırsatları sunması, farklı toplumsal sınıfların bir arada barınmasına imkân sağladı (Güvenç, 1998, s.130).

2000-2020 Nilüfer: Soylulaşmanın Yeni Sembolik Adresi

Türkiye'de mekânsal ayrışmanın derinleşmesinde 1980'li yıllar milat olarak kabul edilse de (Geniş, 2007; Akgün, 2014), bu olgu Bursa'da 2000'lere kadar derinlik kazanmadı. 2000'ler ise sadece Bursa değil, Türkiye'de birçok kentin büyük dönüşümünün gerçekleştiği bir döneme tekabül etti. Ücretli sayısındaki istikrarlı artış, orta sınıf ve işçi sınıfı gruplarının toplumsal genişlemesini beraberinde getirdi. Bu dönem, yeni istihdam türleri ortaya çıktı. Taşeronluk gibi esneklik uygulamaları yay-

gınlıştı. Hizmet sektöründe (alt ve üst ucunda) istihdam alanları genişledi.¹⁵ Kırdan kente göç asimetrik ölçülerde hız kazandı.

Bu gelişmeler, işgücü piyasalarındaki tabakalaşma biçimlerini daha katı hale getirdi. Nüfusa bağlı artan konut talebiyle inşaat sektörünün artan ivmesi, kentsel dönüşümle yükselen yeni sınıfların mekânlar arasında yer değıştirmesi (Ata, 2013, s.39), kentsel konumla sınıfsal konum arasındaki çizgiyi belirginleştirdi. 2000'lerde Bursa'yı Türkiye'nin diğerkentleri arasında özgün kılan husus, kentin ayrışma deseninin üç parçalı bir görünüme kavuşması oldu. Doğı'da Yıldırım İlçesi'nde alt sınıfa mensup, güvenceli ve güvencesiz grupların kümelenme eğilimine, son yirmi yılda gelen ulus ötesi göçmen gruplar eşlik etti.¹⁶ Şehrin geleneksel merkezini oluşturan Osmangazi'de, çoğunluğu Balkan göçmeni (Güler, 2019, s.61) olmak üzere endüstriyel ve kentsel deneyime sahip, görece yüksek ücretli işlerde çalışan, işçi sınıfının güvenceli kesimleri ağırlık kazandı (Temel, 2023). Nilüfer ise doğu-batı ekseninde uzanan yerleşim örüntüsünde, toplumsal hiyerarşinin diğerkentler için iki ilçeye göre daha dikey biçimlerde farklılaştığı bir mekânsallığa büründü. Bölge 2000'lerden itibaren özellikle profesyonel meslek gruplarının yoğunlaştığı, orta-üst sınıf grupların ağırlık kazandığı sınıfsal bir görünüm aldı. 2010'ların ikinci yarısından itibaren ilçenin muhtelif alanlarında ortaya çıkan kentsel dönüşüm endüstrisi, bu bölgelerden işçi sınıfının güvenceli kesimlerinin dışlanmasına ve orta sınıf grupların bu alanlarda yoğunlaşmasına yol açtı. Yeni orta sınıflar 2000'lerden itibaren Nilüfer'in farklı bölgeleri arasında, belirli aralıklarla yer değıştirmeye başladı. 2000'li yılların başında Nilüfer İlçesi'nde yer alan İhsaniye ve Beşevler Mahalleleri'ne olan mekânsal hareketlilik yönünü; 2010'ların başında Özlüce ve çevresine; 2020'ye doğıru Balat ve Odunluk'a çevirdi.

2000'ler Bursa'da nüfusun mekânda yeniden dağılımının değıl, sermayenin de yeniden dağılımının gerçekleştiğı tarihsel bir aralığa tekabül eder. Kapitalist üretim rejimindeki çeşitlilikten otomotiv yan sanayi ve tekstil üretim teknolojisindeki dönüşüme ve sanayi sermayesinin batı yönlü hareketine kadar bir dizi süreç, kentsel desenin güç geometrisinin üç katmanlı bir görü-

¹⁵2019 verilerine göre hizmet sektörünün tüm çalışanlar içindeki payı %56'yı bulmuş (Sunar, 2020, s.38); profesyonel meslek gruplarının oranı 2000'de %3 civarında iken (Kaya, 2008, s.171) bu oran 2019'da % 11'i geçmiştir.

¹⁶Bursa Valiliğı İl Göç İdaresi'nin paylaştığı 2022 verilerine göre Yıldırım, Osmangazi ve Nilüfer'de toplam Suriyeli göçmen sayısı 145.000'in üzerinde iken, göçmenlerin yaklaşık %50'si Yıldırım'da ikamet etmektedir.

nüm almasında belirleyici oldu. Bölgeler arası konut sunum biçimlerindeki farklılaşmalar, konut üretim sektöründe özel sektörün artan ağırlığı, orta sınıf hacminde yaşanan genişleme ve grubun Nilüfer'de kümelenme eğilimi gibi farklılık üreten mekanizmalar, mekânsal ayrışmayı ve bölgeler arasında sınıfsal farklılaşmayı derinleştirdi. 2000'lerden itibaren sanayi üretimi bir taraftan Nilüfer'in farklı alanlarda örgütlenmeye başlarken diğer taraftan tekstil, otomotiv yan sanayii, makine ve metal sektörlerinde esnek uzmanlaşma modeli, üretim faaliyetleri arasına öne çıkmaya başladı¹⁷ (Gürsaka, 2001, s.28). Esnek ve kitle üretim modelinin bir aradalığı, bir taraftan yönetici ve vasıflı personelin istihdam oranını artırırken diğer taraftan taşeron üretim biçimini ve vasıf gerektirmeyen işlerin yükselmesini sağladı.¹⁸ Bu gelişmeler hem istihdam fırsatlarının çeşitlenmesine hem de işgücü piyasalarının dönüşümüne yol açtı.

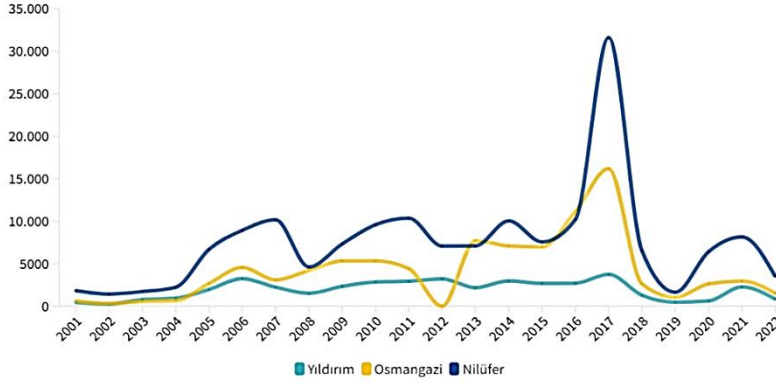
Bursa'da sanayinin farklı bölgelerde organizasyonu, bir taraftan üretimin farklı katmanlarında çalışan grupları taksim ederken, diğer taraftan sınıfsal ve mekânsal hiyerarşide heterojen dağılımlara yol açtı. Üretimin üst katmanında vasıflı işlerin sayısı yukarı yönlü eğilim gösterirken alt katmanlara doğru, güvenceli işler istihdamdaki yerini korudu. Güvencesiz işlerin sayısı ise belirgin bir biçimde artışa geçti. Çalışma biçimlerinde meydana gelen dönüşümler sadece işgücü piyasasında kutuplaşmaya yol açmadı. Aynı zamanda yaşam deneyimlerinde heterojenleşmeyi beraberinde getirdi (Wacquant, 2019, s.14). Böylelikle kentin farklı bölgelerinde konut sunum biçimleri farklılaşarak, çalışma ve yaşam deneyimleriyle uyumlu, yeni ayırım güzergâhları oluşturdu. Yeni orta sınıf gruplar, alış-veriş, eğlence merkezleri ve rezidans tipi yapıların yoğunlaştığı Nilüfer bölgesine doğru hareket etti. İşçi sınıfının güvenceli ve güvencesiz fraksiyonlarının kendi içinde ayrıştığı alt sınıflar, Yıldırım'da kümelendi. Osmangazi ise iki farklı kutba ayrılan bölgeler arasında geçiş eşiği rolünü üstlendi. Güvenceli işlerde yoğunlaşan alt-orta sınıf gruplar bu bölgede, ya TOKİ'nin inşa ettiği konutlara ya da kentleşmenin erken dönemlerinden miras kalan gecekondu ve apartmanlara yerleşme eğiliminde oldu. Böylelikle mekân, sınıflar arasında sınıflandırma stratejilerinde simgesel yatırım özelliğini pekiştirdi. Mekânın farklı sınıflar arasında paylaşımının organizasyonunda ise; (1) kentsel dönüşüm endüstrisi, (2) kooperatiflerin konut üreti-

¹⁷Kitle üretiminin belirgin özelliklerini taşıyan otomotiv ana sanayiinde ve makine ve metal üretiminde, katma değer ve istihdam oranında artışlar (Nichols vd., 2003, s.41), kentte kitle üretiminin baskın biçimlerde sürdürüldüğüne işaret etmektedir.

¹⁸Bursa Ticaret ve Sanayi Odası (BTSO, 2021) ve BEBKA (2012) verilerine göre istihdam oranları hem tekstil üretiminin alt katmanlarında hem de makine üretimi ve otomotiv yan sanayinin üst katmanlarında artar.

minden çekilmesine karşı özel sektörün artan ağırlığı¹⁹ ve (3) genişleyen orta sınıfların kentin güney kutbundan batı kutbuna doğru yer değiştirmesi etkili oldu.

Şekil 1: TÜİK Konut Üretim İstatistikleri verileri (2001-2022) Nilüfer, Osmangazi ve Yıldırım

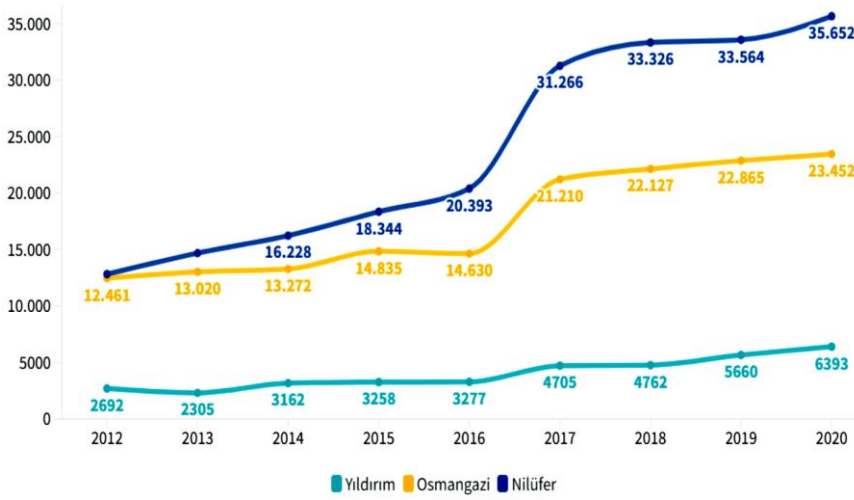
Şekil 1, 2000'lerin başında konut üretiminin üç ilçede de durağan bir eğilime sahip olduğunu gösteriyor. Bu dönem ekonomik kriz ve 2004'e kadar geçerliliğini koruyan ova koruma kararı, kentte arazi arzı ve konut finansmanın sağlanmasında güçlükler yol açtı. 2005'ten itibaren konut finansmanında sağlanan iyileşme, arsa fiyatlarındaki düşüşe karşı konut fiyatlarının artması özel sektörün kente olan ilgisini arttırdı. Böylelikle 2005 yılında üç bölgede konut üretimi % 35'e yakın arttı. Bölgeler arasında ise Nilüfer'in yükselen konumu belirginleşmeye başladı. 2005-2014 arasında benzer düzeylerde seyreden konut üretimi (küresel finans krizinin etkili olduğu 2008'de % 60'a yakın azaldı), 2010'ların ikinci yarısında yükseliş eğilimini sürdürdü ve 2017'de zirveye çıktı. 2017-2019 arası nispi düşüşe karşı 2020 sonrasında yeniden yükseldi.²⁰

¹⁹Bursa'da 1980'lerin ikinci yarısında kooperatifler, toplu konut fonundan sağlanan kredilerle, 20.000'in üzerinde konut üretti. Bu dönem konut üretiminde kooperatiflerin oranı %30'lara yaklaşırken, 1990'ların ilk yarısında %20'lere kadar düştü. Düşüş eğilimi 2000'lerde hız kazandı. Dönemin ilk 5 yılında %10'lara, sonrasında %3'e kadar düştü. Kooperatiflerin yerini %90'a varan oranlarla özel sektör ve %7 oranında kamu sektörü aldı (Türel, 2013, s. 72-4).

²⁰2023'te sadece Nilüfer'de 17.000'in üzerinde konut satışı gerçekleşti. Buna oran Osmangazi'de yaklaşık 1/3 oranındayken (6.700), Yıldırım'da (4.180) ¼ oranındadır (TÜİK, 2024).

2000'lerde özellikle "orta ölçekli sermaye gruplarının" konut üretiminde artan ağırlığı²¹ (Kovankaya ve Türkün, 2023, s.229) ve yap-satçılıktan müteahhitliğe geçiş, orta sınıf talebine uygun lüks konut üretimini yaygınlaştırdı. Kentte genişleyen yeni orta sınıf grupları için Nilüfer'de yükselen konutlar, yaşam tarzına uygun yer seçim stratejilerinde simgesel bir yatırım aracı oldu. Gerek yerel yönetimin kamu yatırımlarını şehrin kuzeyine, özellikle Osmangazi İlçesi'nin kuzeyine doğru yönlendirmesine gerekse bu bölgede konut üretim sektöründe yatırımların artmasına (lüks oteller ve iş merkezleri 2010'ların ikinci yarısından itibaren bu bölgede yoğunlaşmasına) rağmen orta sınıflar, batı istikametine Nilüfer'in muhtelif alanlarına doğru yerleşme eğiliminde oldu. Bu eğilim, çoğu inşaat firmasını Nilüfer'in bakir alanlarında harekete geçirdi.

Şekil 2: İşgücünün Mekânsal Dağılımı (2012-2020)

Kaynak: Bursa Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) İl Müdürlüğü'nden sağlanan verilerle, yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 3, üç farklı ilçede profesyonel meslek gruplarının dağılımını göstermektedir. Grubun Yıldırım'da sınırlı oranına karşı 2010'lardan itibaren Nilüfer'de giderek arttığı görülüyor. Nüfusun, Osmangazi ve

²¹İnşaat endüstrisinde faaliyet gösteren BTSO'ya üye firmalar ve İnşaat Müteahhitleri Sanayici ve İş İnsanları Derneği'nin (İMSİAD) Bursa'daki tüm üyelerinin özgeçmişleri incelenmiştir. Bunlar arasında İMSİAD'ta büyük veya çok uluslu sermaye grubunun olmadığı, BTSO'ya üye yabancı firma sayısının ise oldukça sınırlı olduğu görülmüştür (BTSO, 2022).

Yıldırım'da daha yüksek olmasına rağmen Nilüfer'de orta sınıf hacmindeki sürekli genişleme, profesyonel meslek gruplarının bölgede kümelenme eğiliminde olduğunu işaret etmektedir. Özellikle 2017'de yaklaşık %55'lere varan oranlarda genişleme, 2020'lere doğru artışını sürdürür.²² Bu dönemde konut üretim sektöründe de Nilüfer'in zirveye çıkması dikkat çekicidir. Öte yandan Osmangazi'de de konut üretimiyle paralel biçimde 2010'ların sonuna doğru yeni orta sınıfların yükseliş eğiliminde olduğu görülmektedir. Ancak Nilüfer'de üç kata yakın bir artışa karşı Osmangazi'de bu oran iki katın altındadır.

Nilüfer'de sektörel çeşitliliğin 2010'lardan itibaren giderek artması (sanayi, finans ve hizmetler), iş bölümünü mekânlar arasında farklılaştırdı. Üretim ve tüketim fırsatlarının kent mekânında eşit olmayan dağılımı arazi kullanım biçimlerini farklılaştırarak, üç farklı ilçede toplumsal topoğrafyanın dönüşümüne yol açtı. Konut üretim sektörü, 1990'lı yıllarda orta-üst sınıf ve yeni orta sınıf gruplara konut üretimini gerçekleştirirken; 2000'li yıllarda orta sınıfın daha geniş kesimlerinin konut ihtiyacına yanıt sunarak, kapalı toplu konutlara yöneldi (Aydın, 2012, s.100). Bu durum orta sınıfların *mekânsal ayırım stratejilerinin* çözülmesine yol açtı. Buna karşı mekânsal tüketim pratiklerinde farklı stratejiler geliştirildi. Orta sınıfların özellikle kültürel sermaye hacmi yüksek fraksiyonları mekânsal ayırımı, toplumsal hareketlilik ve sınıfsal yeniden üretim olarak değerlendirdi (Savage vd., 2005, s.100). Bu durum konut üretimlerine ivme kazandırdı. Konut üretim sektöründe gelişmiş firmalar, bilhassa hizmetler sektörünün üst kategorisinde yer alan varlıklı çalışanların tercih ve beğenilerini daha etkin bir şekilde kullanmak üzere birtakım stratejiler geliştirdiler (Pérouse ve Danış, 2005, s.98). Bu firmaların bir taraftan ürün farklılaşmasını sağlamaya diğer taraftan mübadele değerini en üst düzeye çıkarmaya yönelik stratejileri, orta sınıflara toplumsal uzamdaki konumlarıyla uyumlu yer seçim davranışlarında bulunma fırsatı sundu (Knox, 1993, s.187). Böylelikle Nilüfer'de 2000'lerin başında Beşevler ve İhsaniye ile başlayan mekânsal ayırım stratejileri, yönünü batı istikametine çevirerek mekânsal hareketliliği dinamik kıldı. Dönemin ilk 10 yılında Ataevler ve çevresi kentte toplumsal saygınlığın merkezine yerleşirken (Erengöz, 2007, s.90), ikinci 10 yılda önce Özlüce Sırtı ve çevresi, ardından Odunluk ve Balat Mahalleleri, toplumsal hiyerarşinin

²²2019'da Türkiye'de nüfusa oranla profesyonel meslek kategorilerinde artış % 12 (Sunar, 2020) düzeyinde iken, Nilüfer'de bu oran % 13'ün üzerindedir.

üst basamaklarında sınıflandırılmanın sembolik adresleri olmaya başladı.

Tartışma ve Sonuç

Bursa’da mekânsal ayrışma örüntüsü zaman içinde etnik olarak tanımlanan ayrışmadan sınıfsal ayrışmaya doğru değişim gösterse de ayrımların temelindeki sınıfsallık her dönem farklı ilkelerle benzer biçimlerde ortaya çıktı. Mekânsal ayrım ilkeleri çeşitli dönemlerde toplumda dolaşan farklı sınıflandırma ve prestij biçimlerine göre değişkenlik gösterdi. Etnik ve dinsel ilkelerden, kentsel yerleşikliğe ve alt sınıf kimlikleriyle fiziksel mesafeye kadar mekân, farklı dönemlerde sınıfsal rekabetin konusu oldu. Toplumsal bölünmelerin somutlaştığı yer olarak mekânın kendisi sınıflandırıcı bir şemaya dönüştü (Wacquant, 2022, s.821). Özellikle orta sınıf gruplar için mekân, “rastgele ilişkilerden ve bunlarla ilişkili tehlikelerden korunma konusunda kazanılmış çıkarların” muhafazası için yeniden üretim stratejilerinin aracı oldu (Pinçon-Charlot ve Pinçon, 2018, s.123).

Ayrışmayı inşa eden mekanizmalar ise her dönem işgücü piyasalarıyla konut piyasaları arasındaki eş belirlenime bağlı gerçekleşti. Ancak 2000 sonrası bu süreç, kapitalist üretim çeşitliliğinin işgücü piyasalarında tabakalaşma yapısını derinleştirmesiyle dinamik bir boyut aldı. İstihdam fırsatlarının sınıflar arasında eşitsiz dağılımı, toplumsal grupların muhtelif mekânlara bölünmesine aracılık etti. Bununla bağlantılı orta sınıf hacmindeki genişleme ve bu gruplar arasında mekânın, tüketici tercihler uzamında ayrım üreten, stratejik bir koz olarak değerlendirilmesi, kentin toplumsal topoğrafyasında dönüşümleri devingen kıldı. 2000 sonrası konut üretiminde “orta ölçekli sermaye gruplarının” artışı ise, mekânsal kârların paylaşımında sermaye savaşlarını toplumsal sınıflar arasında daha katı hale getirdi. Konut üretim sektörünün “ tarafları arasında” mekânın bölüşümünde verilen mücadele, rekabetin somut tezahürlerini ortaya çıkardı. Nihai olarak kentin fiziksel yapısı, toplumsal uzamda yürütülen geçmiş ve mevcut çekişmelerin katmanlı bir ürünü olmaya başladı (Wacquant, 2023, s.8). Mahalleler arasında ayrılmış yapı ise, sınıf mücadelelerinin konut topografyasına yansıtılmasının tortulaşmış sonuçları arasında yer aldı.

Sonuç olarak bir Şehirde mekânsal eşitsizliklerin arkasındaki gerçek sũrelerin anlaŐılması için, o Şehirdeki farklı grupların mekânsal ve sosyal hareketliliğine yol açan “patika bağımlı” olayların analiz edilmesi gerekir (Taşan-Kok, 2016, s.253). Hâl böyleyken kentsel deseni dũzenleyen mekanizmalar tek baŐına sermaye dinamikleri, planlama pratikleri ve kent tasarımlarını belirleyen politikalar değil; kentin toplumsal ve fiziksel uzamı arasındaki iliŐkiselliĐi dũzenleyen çok boyutlu sistemlerdir. Kentsel planlama politikalarının idealleri ve uygulamada ortaya çıkan kaymalar, toplumsal grupların mekânsal gũzergâhının takibi ve bunu tayin eden ilke ve mekanizmalar tahlil edilerek ũzũmlenebilir. Bu bakımdan toplumsal sınıfların mũlkiyet, tũketim ve sınıflandırılma stratejilerine odaklanarak planlama politikalarının yũrũtũlmesi, mekânsal dũnũŐũmlerdeki karmaŐık sũrelerinin anlaŐılması bakımından kritik bir önem taŐır.

Extended Abstract

Spatial Distinction in Bursa

Kemal Temel²³

ORCID: 0000-0001-6604-205X

This study addresses the deepening of urban segregation in Türkiye. Turkish urban research has tended to explain the formation of spatial segregation through factors such as globalization and neoliberalism (Ermann, 2010; Öktem, 2011), deindustrialization (Akgün, 2014), the effectiveness of local government planning policies, and the focus of large capital groups on urban rents (Geniş, 2007; Kurtuluş, 2016). These arguments focused on political economy and structural factors in creating segregated spaces, ignoring social class spatial practices. In contrast, recent research (Mosselson; 2020; Poupeau, 2021; Singh, 2024) using Pierre Bourdieu's theoretical framework has highlighted of social classes's spatial practices in different cities of both the global North and South. The impact of social classes on location selection strategy and the way this inclination shapes the urban pattern are among the highlights of these studies. Marom's (2014) research on urban segregation in Tel-Aviv adopts Bourdieu's relational sociological approach and both explores social classes' spatial practices and class distribution mechanisms in the city. Marom (2014) associates Bourdieu's notion of distinction with of space. For him, space as a practice of classificatory distinction is at the root of power-producing distributions between social classes.

This study explores the phenomenon of spatial segregation in Bursa, a city renowned for its role in the history of Turkish industrialization, situated in the northwest of Türkiye. The study adopts neo-Bourdieuian urban approach to analyze this issue. In study, I adopt Marom's (2014) concept of spatial distinction and focus on the one and a half century of urban development in Bursa. I argue that the principles that dominated the social space of the city in different periods guided the spatial distinction strategies of the middle and upper classes in the physical space. In

²³Dr., Bursa Uludag University, Vocational School of Social Sciences, Bursa, Türkiye,
E-mail: kemaltemel@uludag.edu.tr

the methodology of the study, I focus on historical data to examine the changing direction of the spatial distinction strategies of social classes. Secondly I argue that urban segregation is influenced by medium-sized and domestic capital groups, not large ones. To accomplish this, I examine data from all construction companies registered with the Bursa Chamber of Commerce and Industry. I use occupational data from the Turkish Social Security Institution to track demographic changes and the spatial trajectory of the new middle class.

In the late 19th century, industrialization based on silk production set the first patterns of differentiation in Bursa. During this period, İpekçilik Street became a of "spatial distinction" symbolic address for high-level state officials and merchants. In the first half of the 20th century, the establishment of the Merinos Silk Factory played a central role in the social, spatial, and economic progress of the city. The large number of textile workshops in the northern part of the city, where Merinos is located, determined the spatial route of migrant workers coming to the city. Slums ("gecekondu") built close to this area, where informal employment opportunities diversified, integrated migrant workers into the housing market. The symbolic aspect of spatial classification in this period was between "northern migrants" versus "southern natives".

In the 1960's, state's decision to establish an industrial zone in Bursa determined the city's industrial trajectory. The transnational automotive industry's investment preferences in Bursa did not only affect a series of developments in the demographic structure. It also transformed the spatial structure. A small group of professionals working in the professional occupation category in multinational companies, public employees, and traders was a tendency to settle in the Setbaşı and Altıparmak neighborhoods in apartment-type residences. This area became a place where middle class groups were be classified, where new spatial categories were defined. The Çekirge region, a new strategic of spatial distinction upper classes, offered early examples of clustering around selective affinities.

The neo-liberal transformations in Türkiye's economic policy in the 1980-1990 period and the relocation of the manufacturing industry from the global North to the developing countries of the South led to an increase in both textile and automotive sub-industry production in Bursa. Thus, the number of paid groups in the city increased. The wage gap between employees in the automotive and textile sectors has begun to

widen. This has led to both the deepening of stratification in labor markets and the spatial segregation. The organized and secure fractions of the working-class gravitated towards modest public housing in the north (Osmangazi district) and southwest (Nilüfer district) of the city. In contrast to, insecure workers concentrated on production of "gecekondu" in the Yıldırım district. Among the middle classes, apartment-type housing gradually gave way to the early examples of housing estate.

In the period between 1990 and 2000, the middle classes started to settle in the Nilüfer district. Nilüfer has emerged as a new place of distinction where luxury housing is offered to a small number of middle class groups. The spatial mobility of the middle classes, whose class position was threatened by the spread of apartment living, towards Nilüfer constituted an element of resistance against the erosion of their privileged position. On the other hand, the upper classes settled in villa-type residences in the Bademli neighborhood on the western edge of the city, determining the new geographical direction of spatial segregation in the east-west direction.

Industrial production diversification deepened labor market stratification in the 2000s. This gave a more tangible appearance to the spatial inequality between east and west in Bursa. In Nilüfer, on the one hand, the new middle class is expanding, while on the other hand, luxury and "mid-scale" investments in the housing industry have increased. In this region, the urban regeneration industry has become a mechanism that excludes the lower classes. These developments transformed Nilüfer into a homogenous area. Yıldırım, located in the eastern part of the city, has turned into a residential area divided mainly between the secured and insecure sections of the working class. Osmangazi district has come to represent a spatiality where high fractions of the working class enjoy a high level of welfare and where self-employed groups have gained prominence. The spatial differentiation between the Yıldırım, Osmangazi and Nilüfer districts presented direct manifestations of social hierarchy.

Kaynakça/References

- Akgün, A. (2014). Ayrışma-ayrıştırma temelli mekânsal pratiklerin toplumsal pratiklerle ilişkisi üzerine bir çalışma. *İdealkent Dergisi*, (12), 28-39.
- Aktar, A. (1989). Toplumsal değişme sürecinde küçük imalat sanayii: Bursa dokuma sanayiinde insan ilişkileri. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Aktar, A. (1996). Bursa'da devlet ve ekonomi. E. Yenal (Haz.), *Bir Masaldı Bursa* içinde ss. 119-145. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Arı, O. (1959). The assimilation to conditions of work in Turkey of Turkish-Bulgarian immigrants expelled from Bulgaria between 1950-195. *Integraton*, 3, 198-203.
- Ataç, E. (2013). "Büyük dönüşüm" öncesi Türkiye kentlerini okumak, anlamak: Sosyo-ekonomik statüye bağlı mekânsal ayrışma üzerinden bir değerlendirme. *Toplum ve Bilim*, 126, 35-63.
- Ataç, E. ve Işık, O. (2013). 2000'li yılların başında Bursa'nın toplumsal ve siyasi coğrafyası. H. Ertürk., N. Dostoglu ve N. Sam (Ed.), *Prof. Dr. Râna Akdiş Aslanoglu Anısına Cumhuriyet Döneminde Bursa'da Kentleşme Sempozyumu*, 22-23 Eylül 2011.
- Aydın, S. (2012). İstanbul'da "orta sınıf" ve kapalı siteler. *İdealkent Dergisi*, 6, 96-123.
- Batkan, Ö. (1996). Bursa kentsel gelişim ve planlama süreci. E. Yenal (Haz.), *Bir Masaldı Bursa* içinde ss. 247-261. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BEBKA (2012). TR41 bölgesi illeri kümelenme analizleri. Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı.
- Blokland, T. (2012) Blaming neither the undeserving poor nor the revanchist middle classes: A relational approach to marginalization, *Urban Geography*, 33 (4), 488-507.
- Blokland, T. ve Savage, M. (2001). Network, class, place. *International Journal of Urban and Regional Research*, 25 (2), 221-226.
- Bourdieu, P. (2015). *Dünyanın sefaleti*. Ankara: Heretik Yayınları
- Bourdieu, P. (2017). *Ayrım beğeni yargısının toplumsal eleştirisi*. Ankara: Heretik Yayınları.
- Bridge, G. (2001). Bourdieu, rational action and the time-space strategy of gentrification. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 26(2), 205-16.
- BTSO (2021). *Bursa'daki 250 büyük firma araştırması*. Bursa: Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları.
- BTSO (2022). <https://www.btso.org.tr/?page=members/members.asp&kurumunvani=&meslekgruptanimi=25.%20GRUP>.

- Butler, T. ve Robson, G. (2001). Social capital, gentrification and neighbourhood change in London: A comparison of three south London neighbourhoods. *Urban Studies*, 38, 2145-62.
- Doğan, A.E. (2001). Türkiye kentlerinde 20 yılın bilançosu. *Praksis Dergisi*, 97-123.
- Dörtok Abacı, Z. (2005). Modernleşme sürecinde Bursa kentinin mekânsal ve sosyal değişimi (1860-1910). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi)
- Dülgeroğlu, E. ve Aytac, M. ve Baştaymaz, T. (1993). *Kentlerde yaşayan ücretli kesimin telâfi edici ve tamamlayıcı kaynakları: Bursa Örneği*. İstanbul: Friedrich Ebert Vakfı.
- Eklemezler, S. (2022). "İnsanın/insaniliğin gerçek bir figürü"nü aramak: Hürriyet Mahallesi'nde mekân ve gündelik yaşam ilişkisi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış doktora tezi)
- Eraydın, A. (1995). Local development under the pressures of restructuring: the case of Bursa, Turkey. B. Van der Kanapp ve R. Le Heron (Ed). *Human Resources and Industrial Space: A Perspective on Globalization and Localization* içinde 161-176. John Wiley & Sons Ltd.
- Eraydın, A. (2008). Cohesion and spatial segregation in Istanbul the impact of globalisation on different social groups: Competitiveness, social cohesion and spatial segregation in Istanbul. *Urban Studies* (Edinburgh, Scotland) 45(8), 1663-91.
- Erder, L. (1975). Factory districts in Bursa during the 1860's, *Journal of the Faculty of Architecture*, 1 (1), 85-99.
- Erengöz, Ç. (2007). A Socio-spatial approach to the question of class and consciousness formation in a local setting: The case of Bursa industrial workers. Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Erman, T. (2010). Kent çalışmalarının geçmişi ve bugünü: Hâkim paradigmlar ve yeni sorunsallar. *İdealkent*, (1), 32-43.
- Geniş, Ş. (2007). Küreselleşme toplumsal eşitsizlik ve mekânsal ayrışma. *Sivil Toplum*, 17-18 (5), 69-84.
- Gottdiener, M. ve Hutchison R. (2011). *The new urban sociology*. Colorado: Westview Press.
- Güler, Z.E. (2019). 2000 sonrası süreçte kentsel dönüşüm uygulamalarının kentsel mekâna etkisi: Bursa örneği. Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Güller, R. (1977). Bursa'nın gelişmesi sorunları. *Bursa 1977 Semineri*, Bursa Üniversitesi Yayınları.
- Gürsaka, N. (2001). Kriz öncesinin tek iyi haberi. *Bursa'daki 250 büyük firma araştırması 2000 yılı sonuçları* içinde ss. 27-39. Bursa: Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları

- Güvenç, M. (1998). Beş büyükşehirde statü-gelir temelinde mekânsal farklılaşma; ilişkisel çözümlemeler. Y. Sey (Ed.), 75. *Yılda Değişen Kent Mimarlık Bilanço* 98 içinde ss. 115-138. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Güvenç, M. ve Işık, O. (1996). İstanbul'u okumak: statü-konut mülkiyeti farklılaşmasına ilişkin bir çözümleme denemesi. *Toplum ve Bilim*, 71, 6-60.
- Hanquinet, L. ve Savage, M. ve Callier, L. (2012). Elaborating Bourdieu's field analysis in urban studies: cultural dynamics in Brussels. *Urban Geography*, 33 (4), 508-529.
- Harvey, D. (2013). *Sosyal adalet ve şehir*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Harvey, D. (2020). *Kent deneyimi*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- İMSİAD (2022). <https://www.imsiad.org.tr/uyelerimiz>.
- İpekyün, A. (1996). Bursa'nın ekonomi profiline genel bir bakış. E. Yenil (Haz). *Bir Masaldı Bursa* içinde ss.223-247. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kaplanoglu, R. ve Kaplanoglu, O. (2014). *Bursa'nın göç tarihi*. Bursa: Nilüfer Belediyesi Yayınları.
- Karakurt Tosun, E. (2007). Küreselleşme sürecinde kentlerde mekânsal, sosyal ve kültürel değişim: Bursa Örneği. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Kaya, Y. (2008). Proletarianization with polarization: industrialization, globalization, and social class in Turkey, 1980–2005. *Social Stratification and Mobility*, 26 (2), 161-181.
- Kaygalak, S. (2008). *Kapitalizmin taşrası 16. yüzyıldan 19. yüzyıla Bursa'da toplumsal süreçler ve mekânsal değişim*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kıray, M. (1979). Apartmanlaşma ve modern orta tabakalar. *Çevre, Mimarlık ve Görsel Sanatlar Dergisi*, (4)
- Knox, P. L. (1993). Capital, material culture and socio spatial differentiation. P.L. Knox (Ed.), *The Restless Urban Landscape* içinde ss. 1-32. New Jersey: Prentice Hall.
- Kovankaya, E.İ. ve Türkün, A. (2023). Orta ölçekli kentlerde konut üretimi: Aydın'da yerel müteahhitler. *Planlama*, 33 (2), 218, 233.
- Koytak, E. (2022). *Mesleğin dönüşümü hekimler ve avukatlar*. İstanbul: Matbu Kitap.
- Köse, A. H. ve Öncü, A. (2000), İşgücü piyasaları ve uluslararası iş bölümünde uzmanlaşmanın mekânsal boyutları: 1980 sonrası dönemde Türkiye imalat sanayii, *Toplum ve Bilim*, 86, 72-91.
- Kurt, A. (2007). Tanzimat döneminde Bursa'da sosyal tabakalaşma. *Bursa Defteri*, 4 (16), 15-18.
- Kurtuluş, H. (2016). Bir ütopya olarak Bahçeşehir. H. Kurtuluş (Haz). *İstanbul'da kentsel ayrışma mekânsal dönüşümde farklı boyutlar* içinde ss. 77-127. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Kuyucu, T. (2022). The great failure: The roles of institutional conflict and social movements in the failure of regeneration initiatives in Istanbul. *Urban Affairs Review*, 58 (1), 129–163.

- Marom, H. (2014). Relating a city's history and geography with bourdieu: one hundred years of spatial distinction in Tel Aviv. *International Journal of Urban and Regional Research*, 4 (38), 1344-62.
- Meier, L. (2021). *Cities and society: Working class of social inequalities in (post) industrial landscapes, feelings of class*. London: Routledge.
- Mosselson, A. (2020). Habitus, spatial capital and making place: housing developers and the spatial praxis of Johannesburg's inner-city regeneration. *Economy and Space*, 52 (2), 277-296.
- Mutlu, E. ve Varol, Ç. (2017). Sosyo-ekonomik farklılaşma ve mekânsal ayrışma: Bursa metropoliten alanı analizi. *Megaron*, 12 (1), 87-105.
- Nichols, T., Suğur, N. ve Suğur, S. (2003) Muhacir Bulgarian workers in Turkey: their relation to management and fellow workers in the formal employment sector. *Middle Eastern Studies*, 39 (2), 37-54.
- Öktem, B. (2011). İstanbul'da neo-liberal kentleşme modelinin sosyo- mekânsal izdüşümleri. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 40, 23-40.
- Özdemir, E. ve Eraydın, A. (2017). Fragmentation in urban movements: The role of urban planning processes. *International Journal of Urban and Regional Research*, 41 (5), 727-748.
- Özman, E.B. ve Taşan-Kok, T. ve Erkut, G. (2023). How to unravel pathbreaking trajectories in the left-behind areas of Istanbul? *Regional Science Policy & Practice*, 15 (7), 1532-1553.
- Parker, S. ve Uprichard, E. ve Burrow, R. (2007). Class places and place classes geodemographics and the spatialization of class. *Information, Communication & Society*, 10 (6), 902-921.
- Pereira, V.B. (2018). Urban distinctions: class, culture and sociability in the city of Porto. *International Journal of Urban and Regional Research*, 42 (1), 126-137.
- Pérouse, J. F. ve Danış, D. (2005). Zenginliğin mekânda yeni yansımaları: İstanbul'da güvenli siteleri. *Birikim Dergisi*, 104, 92-123.
- Pınarcıoğlu, M. (1998). Industrial development and local change: The rise of Turkish textiles and clothing since 1980, and transformation in the local economies of Bursa and Denizli. University College of London. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Pinçon-Charlot, M., ve Pinçon, M. (2018). Class power and power over space: How the bourgeoisie reproduces itself in the city. *International Journal of Urban and Regional Research*, 1 (42), 115-125.
- Poupeau, F. (2021). Indigenous cosmogony and andean architecture in El Alto, Bolivia. *International Journal of Urban and Regional Research*, 1 (45), 164-175.
- Robinson, J. (2011). Cities in a world of cities: The comparative gesture. *International Journal of Urban and Regional Research*, 35 (1), 1-23.
- Rosenlund, L. (2017). Class conditions and urban differentiation- applying distinction's methodology to the community. *Bulletin de Méthodologie Sociologique*, (135), 5-31.

- Savage, M. (2011). The lost urban sociology of Pierre Bourdieu. (Ed). G. Bridge & S. Watson, *The New Blackwell Companion to the City* içinde ss. 511-520.
- Savage, M., Bagnall, G., ve Lonhourst, B. (2005). *Globalization & belonging*. Sage Publication, London.
- Sayın, O. (2022). İstanbul: sanayisizleşmeyen bir küresel kent. *Journal of Economy Culture and Society*, 65, 329-349.
- SGK Bursa İl Müdürlüğü (2022). Sigortalı ve iş yeri istatistikleri (4a, 4b ve 4c statüsünde çalışan grupların 2012-2022 arası dönemde ilçelere göre dağılımı).
- Shin, Y. (2012). Bourdieu and urban politics: conceptualizing a bourdieusian relational framework for urban politics research. *Planning Theory*, 12(3), 267– 289.
- Singh, S. (2024). Socio-spatial formation of middle-class distinction: The educated middle classes in neo-urban India. *International Journal of Urban and Regional Research*, 48 (3), 386-402.
- Sönmez Öğütle, F. (2024). *Sanayisizleşme, konut siyaseti, orta Sınıf*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sönmez, F. ve Geniş, Ş. (2013). Türkiye soylulaştırma yazınının eleştirel bir değerlendirmesi. Muammer Tuna (Ed.) VII. *Ulusal Sosyoloji Kongresi Yeni Toplumsal Yapılanmalar, Geçişler, Kesişmeler, Sapmalar*, 2-5 Ekim 2013.
- Sunar, L. (2020). Türkiye’de mesleki itibar: dönüşen çalışma hayatı ve mesleklerin konumu. *Journal of Economy Culture and Society*, (1), 29-59.
- Taşan-Kok, T. (2016). Changing dynamics of residential segregation in Istanbul. T. Maloutas & K. Fujita (Ed.) *Residential Segregation içinde Comparative Perspective Making Sense of Contextual Diversity* in ss. 237-257. London: Routledge.
- Tekeli, İ. (2008). Bursa tarihinde üç ayrı dönüşüm dönemi. C. Çiftçi (Ed.), *Bursa’nın Kentsel ve Mimari Gelişimi* içinde ss.59-97, Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları
- Temel, K. (2023). *Gecekondu site rezidans Bursa’da sınıf ve mekân*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tuğal, C. (2021). Urban symbolic violence re-made: religion, politics and spatial struggles in İstanbul. *Journal of Urban and Regional Research*, 45 (1), 154-163.
- TÜİK (2024). Konut satış istatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Konut-Satis-Istatistikleri-Haziran-2024-53760>
- TÜİK İnşaat İstatistikleri Grup Başkanlığı (2022). Konut üretim verileri (Yapı izin istatistikleri 2002-2022 Bursa Belediyeleri verisi).
- Türel, A. (1989). 1980 sonrası konut üretimi. *ODTÜ MFD Dergisi*, 9 (1), 137-154.
- Türel, A. (2013). Bursa’da konut üretimi. H. Ertürk, N. Dostoğlu ve N. Sam (Ed.), *Prof. Dr. Râna Akdiş Aslanoğlu Anısına Cumhuriyet Döneminde Bursa’da Kentleşme Sempozyumu*, 22-23 Eylül 2011.

- Ulukan Cigerci, N. (2008). Göçmenler ve işgücü piyasası: Bursa'da Bulgaristan göçmenleri örneği. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Vural Arslan, T. (2008). Bursa'nın kentsel gelişimi ve Piccinato Planı. Y. Oğuzoğlu (Haz.), *Bursa Şehrinin Gelişmesi ve Kentsel Planlama Kültürü* içinde ss. 82-95. Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları.
- Wacquant, L. (2019). Kenti Bourdieu'yla düşünmek. *İdealkent*, 146-175.
- Wacquant, L. (2022). Rethinking the city with Bourdieu's trialectic. *City*, 26 (5-6), 820-830.
- Wacquant, L. (2023). *Bourdieu in the city challenging urban theory*. Cambridge: Polity Press.
- Yeke, S., Durak, S. ve Vural Arslan, T. (2016). Industrialization and Bursa, the evolving city: Changes in housing character after 1960. *International Journal of Social Science and Humanity*, 6 (8), 617-622.
- Zukin, S. (1998). Urban lifestyles: Diversity and standardisation in spaces of consumption. *Urban Studies*, 35 (6), 825-839.

Kemal Temel

Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nden mezun oldu. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde yüksek lisansa başladı. Yüksek lisans (2015) ve doktora derecelerini (2023) BUÜ Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü'nde aldı. 2018-2020 arasında Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalıştı. 2020 yılından bu yana BUÜ Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu'nda doktor öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır. Sınıf kültürü, kent ve çalışma sosyolojisi alanlarında araştırmalarını sürdürmektedir.

He graduated from Bursa Uludağ University, Faculty of Economics and Administrative Sciences. He started his master's degree at Ankara University Faculty of Political Sciences. He received his master's (2015) and doctorate (2023) degrees from BUU Department of Labour Economics and Industrial Relations. Between 2018-2020, he worked as a lecturer at Kahramanmaraş Sütçü İmam University. Since 2020, he has been working as a doctoral lecturer at BUU Vocational School of Social Sciences. He continues his research in the fields of class culture, urban and work of sociology.

E-posta: kemaltemel@uludag.edu.tr